

УДК 93:323.1(477.65)«19»

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2025-1-16>**Кобзар Дмитро,***аспірант кафедри історії України та всесвітньої історії  
Центральноукраїнський державний університет**імені Володимира Винниченка**dmitrokobzar@ukr.net**ORCID ID: 0009-0008-3948-1215*

## ДІЯЛЬНІСТЬ АНАРХІСТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ГРУП НА ТЕРЕНАХ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО ПОВІТУ НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

*Діяльність анархістських організацій та груп становить значний інтерес для дослідників. Метою роботи є дослідження діяльності політичних угруповань та організацій анархістської направленості на теренах Єлисаветградського повіту на початку XX століття. Методологія дослідження базується на принципах історизму, системності, історико-порівняльного методу.*

*Наукова новизна зумовлена потребою вивчення проблеми локалізації анархістських груп на території Єлисаветградського повіту з подальшим виокремленням ступеня впливу представників лівого лібертарного руху на тогочасне суспільство, виокремленням тенденцій у формуванні руху, залучення до нього представників конкретних соціальних груп тощо. Окрему увагу приділено персоналіям, які представляють анархістський рух до 1917 року. Деякі з аспектів їхньої біографії створюють підвалини для огляду дослідниками низки тенденцій у тогочасному громадсько-політичному русі. Передумови їх входження в лівий лібертарний табір та аргументація його видних діячів має особливу динаміку зміни світоглядів та принципів. Не менш важливим є питання національної представленості в середовищі анархістів та виокремлення факторів, які могли посприяти залученню до цього політичного табору представників окремих національних меншин не лише як рядових учасників чи симпатиків, а і як найактивніших та найвпливовіших діячів.*

*Теоретична та практична діяльність анархістського руху, регіональні особливості організацій, персоналії залишаються малодослідженими та перспективними в межах загальноукраїнського та регіонального вимірів. Проблема дослідження історії анархістських угруповань та організацій є важливою в пізнанні українського суспільства початку XX століття, оскільки вони займали свою нішу в тогочасному громадсько-політичному русі, привносячи особливі акценти.*

**Ключові слова:** *Єлисаветград, анархізм, етатизм, громадсько-політичний рух, гуртки, експропріації, «Чорний прапор».*

Анархістський рух, безумовно, посідає особливе місце в історії політичних та філософських течій початку XX століття, оскільки представлений низкою організацій та напрямів, які мали значні відмінності між собою. Ця строкатість вносила свої корективи в громадсько-політичне життя суспільства Російської імперії до 1917 року загалом та Наддніпрянської України зокрема.

Історіографія анархістського руху здійснювалася контраверсійно, оскільки це питання мало політичне спрямування й не могло залишитися без оцінки з боку як апологетів, так і наступних поколінь. У межах досліджень цього явища вчені використовували різноманітні підходи та принципи. Автора цієї статті зацікавила історія анархістського руху на теренах Єлисаветградського повіту Херсонської губернії в межах визначення його ролі в становищі політичної ситуації в повіті та губернії, характерних рис тогочасних організацій та як складової частини громадсько-політичного руху.

Одну з перших спроб осмислення теорії та практики анархістського руху загалом здійснив Борис Горєв у своїй праці «Анархізм у Росії» (Горєв Б. И., 1930), у якій під час огляду анархізму більш ґрунтовно розглядає їхню сутність як руху. Сам Горєв, згідно з власними поглядами та практичним досвідом, був поборником соціал-демократії, що накладало відбиток на

критичну оцінку анархістів як окремої політичної сили в тогочасних реаліях суспільства. Ці представники лівого політичного табору своїм корінням сягають ще часів «Першого Інтернаціоналу», у період існування якого вже почали відмежовуватися від марксистів та проявили антагоністичні риси щодо «етатистських» емансипаторів робітництва – соціал-демократів та соціалістів. Саме на такій платформі будується оцінювання автором анархізму (невід’ємною частиною якого він убачав український анархістський рух).

Незамінними в дослідженні та вивченні історії анархістського руху в Україні з 1903 до 1929 року є науковий доробок Віктора Савченка, відомого дослідника цієї проблематики. Його статті (Савченко В. А., 2011; Савченко В. А., 2015; Савченко В. А., 2012; Савченко В. А., 2017 (b)) та особливо докторська дисертація (Савченко В. А., 2017 (a)) детально висвітлюють генезу цієї політичної сили в загальноукраїнському вимірі, виокремлюючи різноманітні деталі (конкуренція між деякими анархістськими організаціями, чітка локалізація подій, хронологічна впорядкованість матеріалу тощо). У його наукових працях є відомості як про організацію загалом, так і про їхніх видатних діячів того часу. Варто виокремити й анархістів, які походили або діяли на теренах Єлисаветградського повіту Херсонської губернії, чим і залишили свій слід в історії цього регіону. Ці праці базуються не лише на використанні вже здійснених науковцями пошуків, а й на архівних документах (особливо Державного архіву Одеської області).

Мета статті полягає в локалізації анархістських груп на теренах Єлисаветградського повіту з виокремленням тенденцій у формуванні лівого лібертарного руху.

На теренах українських земель склалися досить унікальні умови для появи та розвитку радикально лівих лібертарних угруповань, які були представлені саме анархістами різного спрямування. В Україні діяло багато анархістських гуртків, які вирізнялись інтернаціоналістським підходом щодо вербування нових учасників (це явище було притаманне багатьом угрупованням політичної лівиці, хоча серед них вирізнялися й такі, що орієнтувалися суто на конкретну національну меншину, як ті ж «бундисти» та Польська соціалістична партія) (Ядловська О. С., 2020, с. 59). На початку ХХ ст. такі гуртки діяли майже в 50 містах і селах України (Вершигора Н. А., 2018, с. 68).

Повертаючись до питання представлених у русі національностей, треба уточнити тогочасні умови. Низка національних меншин мала пригноблене становище, що спонукало їхніх активних представників шукати розв’язання своїх проблем у громадсько-політичній діяльності. Єврейське населення зазнавало утисків як на державному (так звана смуга осілості), так і на локальному (побутовий антисемітизм та погроми) рівнях. Останнє явище мало місце й на теренах Єлисаветградського повіту. Наприклад, у ніч з 15 (27) на 16 (28) квітня 1881 року в Єлисаветграді під час православного Великоднього тижня стався погром. Як наслідок, єлисаветградською міською владою було відряджено в розпорядження міської поліції 30 піших солдатів та 12 вершників й ескадрон гусарського білоруського полку задля підтримання громадського спокою. Але ці події спонукали єврейське населення рятуватися від загрози фізичної розправи шляхом утечі з міста і з квітня до вересня 1881 року виїхало 105 осіб. У подальшому погроми сталися ще в трьох містах, двох містечках, на залізничній станції та 40 сільських населених пунктах Херсонської губернії і навіть перекинулися на Катеринославську губернію<sup>1</sup>.

Приклад саме політично вмотивованого насилля щодо євреїв особливо простежується в діяльності чорносотенної партії «Союз російського народу». Ця організація загалом відзначалась ультраправим терором, який ставив на меті залякування не лише опозиційно налаштованих щодо російського самодержавства діячів, а й населення загалом<sup>2</sup>. Самі ж учасники цієї організації щиро зізнавались у своїх шовіністичних поглядах стосовно всіх народів, які проживали на теренах тогочасної Російської імперії, де особливої критики зазнавали саме євреї<sup>3</sup>.

<sup>1</sup> Державний архів Кіровоградської області (ДАКіроО). Ф. 78. Оп. 13. Спр. 8. Арк. 6–6-зв., 77.

<sup>2</sup> ДАКіроО. ДіФ. Газета «Наш путь». 13 березня 1907 р. №1. Інв. № 2047. С. 4.

<sup>3</sup> ДАКіроО. ДіФ. Газета «Союз». 24 лютого 1907 р. № 8. Інв. №1960. С. 2–3.

Фактор утисків євреїв з боку місцевого населення та влади був однією з причин їхнього більш активного залучення в політичне життя суспільства та радикалізації окремих його представників, які знаходили свою нішу серед ліворадикалів (більшовики, есери, анархісти та інші).

Попри свій надмірно лібертарний підхід у теорії та практиці політичного життя суспільства, анархісти здійснювали спроби до консолідації сил між собою та максимально солідарними з ними угрупованнями. Так, 1904 року в Одесі пройшла таємна конференція анархістів Півдня Російської імперії. О. Г. Таратута стверджував, що на неї з'їхалися представники від анархістських груп Одеси, Катеринослава, Єлисаветграда, Миколаєва, Херсона (Савченко В. А., 2017 (а), с. 101).

Одним із головних діячів анархістського руху на теренах Наддніпрянської України того часу був Крапель Ердалевський. Він народився в 1876 році в Єлисаветграді, у купецькій сім'ї. Попервах він долучився до соціал-демократичного гуртка, як і багато інших його товаришів у майбутньому анархістському русі. У 1903 році К. Ердалевський був заарештований у справі «Одеської групи соціал-демократів». Після відбуття покарання він створив «Союз непримирених» – анархістську групу, яка об'єднувала колишніх соціалістів-революціонерів (есерів), що перейшли на рейки «махавщини». У подальшому, за прикладом Ердалевського, до цієї групи почали більше доєднуватися саме розчаровані соціал-демократи. Зрештою, Ердалевський також сформував групу анархістів безпосередньо в рідному для нього Єлисаветграді<sup>4</sup>.

Ще вагомими постатями в історії українського анархістського руху було подружжя Ольги Рувинської-Таратути (псевдо «Бабуся») та Олександра Таратути, який був родом з міста Новомиргород Єлисаветградського повіту. Ці персоналії пройшли дотичний з Ердалевським шлях: починали як симпатки загальносоціалістичної ідеології, мали досвід участі в соціал-демократичних гуртках РСДРП, були піддані репресіям за свої політичні вподобання та участь у різноманітних акціях, що були винятково агітаційно-пропагандистськими. Після звільнення, розчарувавшись у соціал-демократичному русі, вони перейшли на бік анархістської ідеї. Водночас сестра Ольги Таратути, Хася Ельвіна Рувинська, також була анархісткою і перебувала під арештом за належність до робітничого гуртка в Єлисаветграді у 1898–1899 роках (Савченко В. А., 2015, с. 116).

Окремий внесок в історію розвитку теорії та практики вітчизняного анархізму зробив Юда Гроссман. Він народився в 1883 році в містечку Новоукраїнка Єлисаветградського повіту в заможній купецькій сім'ї. Як і чимало його товаришів по анархістському руху, він починав свій громадсько-політичний шлях із соціал-демократичних гуртків. У 1897 році долучився до створеної та очолюваної його старшим братом Абрамом «Південно-російської спілки робітників» у Єлисаветграді. Але наступного року разом зі своїм братом був заарештований. Від 1899 року Юда проживав у Новоукраїнці й перебував під наглядом поліції. У 1902 році він емігрував до Європи, де його погляди кардинально змінилися. Він остаточно відійшов від соціал-демократії і в 1903 році перейшов на анархістську платформу, яку тоді в Лондоні очолював Петро Кропоткін, один з найвпливовіших діячів лівого лібертарного руху.

Ю. Гроссман був блискучим оратором, «сперечався з бундівцями і соціалістами-революціонерами. Ніхто не міг перемогти його в дискусії». До організації своєї федерації він долучив відомих в українських губерніях анархістів К. Ердалевського, О. Таратути та інших, що дало йому змогу організовувати групи «Чорного прапора» в багатьох містах України: Одесі, Миколаєві, Єлисаветграді, Луцьку, Кам'янці-Подільському, Рівному, Житомирі, Бердичеві, Києві, Катеринославі, Кам'янську, Нікополі, Сімферополі, Севастополі, Новозибкові (Савченко В. А., 2017 (b), с. 14–15).

Ю. Гроссман критикував своїх конкурентів з табору анархістів, називаючи їх «угодовцями» та «дрібнобуржуазними федералістами», виступав проти участі анархістів у профспілках,

<sup>4</sup> Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК). Ф. 274. Оп. 1. Спр. 2440. Арк. 28.

доводячи тезу, що профспілки «привчають робітників до легалізму», до боротьби «за мінімальні вимоги». Ці ідеї, на перший погляд, здаються незіставними з лівими теоріями та практиками. Але для такої тактики очільника «Чорного прапора» було декілька причин: по-перше, конкуренція з «етатистами» з лівого табору, а саме соціал-демократами, які при обстоюванні інтересів робітництва в межах профспілок вважали за доцільне використовувати та зберегти державні інститути, що суперечило ідеології анархізму (особливо з такими радикалами та максималістами, як із «Чорного прапора»); по-друге, це тенденції «зубатовщини», або ж «поліцейського соціалізму», коли влада, беручи на озброєння реформістський досвід німецької соціал-демократії (насамперед Карла Каутського та Едуарда Бернштейна), підштовхувала робітників обстоювати суто економічні інтереси без зазіхання на політичні, що мало свій успіх і викликало невдоволення в більш радикально налаштованих угруповань.

13 грудня 1905 року в Одесі спалахнув загальний робітничий страйк. Анархісти прагнули поглибити хаос у місті, дезорганізувати та паралізувати роботу влади. 17 грудня до одеського ресторану Лібмана висунулася група терористів, прихильників «Чорного прапора»: К. Ерделевський, М. Мец, Й. Брунштейн, О. Таратута, С. Шашек, Б. Шершевська, Б. Бахрах. Вони кинули бомби у вікна ресторану, що призвело до руйнувань і поранень відвідувачів. Одна бомба не розірвалася, але вибухнула згодом у поліцейському відділку, забравши життя офіцерів поліції. «Лібманівський акт» мав великий резонанс по всій імперії. Щодо вибуху в Одесі (та інших містах) анархістами були видані пропагандистські листівки: «Бомби Анархістів-Комуністів вибухнули у вертепі буржуїв... Нехай терор особистий і масовий широкою хвилею розіллється по всій країні!». Поліція заарештувала всіх терористів, і в листопаді 1906 року М. Мец, Б. Шершевська, Й. Брунштейн були засуджені та страчені, С. Шашек та О. Таратута «отримали» 17 років каторги, а К. Ерделевський утік з тюремної лікарні та продовжив свою діяльність в організації «Чорного прапора». Лідери анархо-синдикалізму й анархістів-комуністів федерації «Хліб і воля» засудили цей акт «невмотивованого» терору. Влада вважала «Чорний прапор» найбільш небезпечною групою імперії, на його рахунок були сотні актів терору та експропріацій<sup>5</sup>.

На початку 1907 року до Херсона перевезено друкарню, у якій видано дві анархо-синдикалістські листівки. У червні 1907 року групу було ліквідовано поліцією, але вона відродилась у листопаді 1907 року. Анархісти-синдикалісти Херсона та Єлисаветграда організовували таємні профспілки на підприємствах. Обласний херсонський з'їзд есерів планував об'єднатися з анархістами-синдикалістами, але цього так і не сталося. Селянська анархістська група з Ольвіополя (видала листівку «До населення...») діяла у взаємодії з угрупованнями в Голті, Балті, Богопіллі, Підгур'ї. У Херсонській губернії групи існували також у Кривому Розі, Тирасполі, Златополі, Бобринці (угруповання робітників залізниці) (Савченко В. А., 2017 (а), с. 129).

Улітку 1907 року група анархістів-«безвладників» та бойова дружина есерів (складалася із чорноробів і робітників порту) заснувала Севастопольську революційну бойову дружину анархістів-індивідуалістів «Свобода всередині нас». Організація мала «свої філії серед селян Херсонської губернії, де велася агітація», лабораторію бомб і друкарню, у якій було видано сім різновидів листівок загальним накладом 30 тис. примірників, та підтримувала зв'язки з Одесою, Єлисаветградом, Києвом, матросами Чорноморського флоту. У 1907 році анархістська дружина провела експропріації поштово-телеграфних контор у Севастополі та Євпаторії, кас на станціях Шостаківка та Розсипна, організувала вбивство помічника коменданта Севастопольського порту, помічника пристава, втечу 21 арештанта із севастопольської в'язниці (Савченко В. А., 2017 (а), с. 131–132).

Успіхи одеських учасників руху вплинули на поширення ідей анархо-синдикалізму в інших містах. «Філії» формувалися в Тирасполі, Голті, Ананьєві, Акермані, Херсоні, Севастополі,

<sup>5</sup> Державний архів Одеської області. Ф. Р-2636. Оп. 1. Спр. 482. Арк. 32.

Керчі, Сімферополі, Євпаторії, Маріуполі, Катеринославі, Єлисаветграді, Кривому Розі, Харкові, Києві, Новоросійську. Головним завданням синдикалісти вважали створення підпільних профспілок – синдикатів, які б змогли організувати маси на загальний страйк. Синдикалісти вважали, що під час соціальної революції саме незалежні профспілки зможуть у подальшому об'єднатися в робітничі комуни, які стануть політичною, ідеологічною та соціально-економічною основою для анархістського суспільства майбутнього. На практиці, маючи прагнення відвернути матросів та робітництво від політичних партій етатистського типу (тобто всіх, хто не мав серед своїх принципів побудови бездержавного суспільства), вони проводили кампанії бойкотів виборів до Державної Думи, виборних установ та адміністрацій. Подібна практика була загалом притаманна анархістам усіх відтінків, за винятком іспанських анархістів у період Громадянської війни 1936–1937 років (Савченко В. А., 2017 (а), с. 139).

Окремий внесок у розвиток анархістського руху зробив «Союз Чорноморських моряків», який був нелегальною профспілкою моряків, що перетворилася на конспіровану політичну організацію. Попервах цим угрупованням намагались опікуватися не лише анархісти, а й представники різних лівих партій та організацій: есери, меншовики, більшовики тощо. Але матроси дедалі більше схилялися до анархістів, тож зв'язки з ними набули більшого розмаху, особливо якщо брати до уваги ідеологічну близькість цієї нелегальної профспілки до анархо-синдикалізму як оптимальної платформи.

Надалі учасники «Союзу Чорноморських моряків» мали вплив не лише на морських флотиліях, а й на судах Дніпровської флотилії. Як наслідок, агітаційна та пропагандистська робота їхніх анархістських представників набула розголосу й серед річковиків Дністра та Південного Бугу, що й призвело до відродження низки підпільних груп у містах Російської імперії, серед яких було й місто Єлисаветград. Особливістю цієї ситуації було те, що такі підпільні групи загалом створювали цілу «павутину» організацій, що працювали у взаємодії. Окрім груп у середині Російської імперії на рівні окремих населених пунктів, існували «закордонні бази» в Галаці (Королівство Румунія), Варні (Болгарське царство), Стамбулі (Османська імперія), Афін (Королівство Греція), Александрії (Єгипетський хедиват). Така система взаємозв'язків створювала умови як для підтримки страйків у великих містах (наприклад, Одесі в 1911 році), так і для контрабанди нелегальної анархістської та революційної літератури та зброї для учасників бойових загонів (Савченко В. А., 2011, с. 51).

Терористичну діяльність та експропріації продовжили в 1907–1908 роках анархісти-синдикалісти та анархісти-комуністи Херсона, Кривого Рога, Єлисаветграда, Радомишля, Бердичева, Умані, Юзова, Луганська, Глухова<sup>6</sup>.

У 1910 року поліція отримала від інформаторів про те, що одеські активісти руху налагодили зв'язок з однодумцями Олександрівська, Нікополя, Херсона, Миколаєва, Єлисаветграда, Києва. Доповідна записка Департаменту поліції повідомляла, що Одеса «до останнього часу була серйозним центром діяльності анархістів усіх напрямів, відігравши значну роль у поширенні їх у пунктах, що так чи інакше тяжіють до неї (Кишинів, Миколаїв, Херсон, Єлисаветград)». У 1907–1909 роках анархістський рух розгорнувся в українських селах. Частина його учасників розповсюджувала серед селянства листівки «До робочих та селян», «До всіх міських та сільських працівників», «Чого ми хочемо» (Савченко В. А., 2017 (а), с. 160).

У серпні – жовтні 1907 року Херсонською губернією прокотилася хвиля селянських виступів, підпалів економій, у підготовці яких активну участь брали анархісти. Їхня агітація здійснювалась у Глодосах, Богопіллі, Плетеному Ташлику, Акмечетці, Малій Висці, Вахнівці, Нововоронцовці, Ольвіополі, Ананьєві, Широкиному, Шістці, Інгульці. У листопаді – червні 1908 року поліція ліквідувала низку селянських анархістських груп Херсонщини. У Єлисаветграді було страчено членів селянської групи, що базувалася на Соколівських хуторах. Одесь-

<sup>6</sup> ЦДІАК. Ф. 347. Оп. 1. Спр. 1111. Арк. 2–3.

кий тимчасовий генерал-губернатор доповідав: «Одеса є головною квартирою злочинців, що поширюють свою діяльність на всю губернію... З Одеси до Херсонської губернії надсилаються загони агітаторів, які збурюють селянські маси й робітників проти уряду» (Савченко В. А., 2017 (а), с. 160). У Єлисаветграді, водночас, діяла організація «Союз червоної помсти».

У 1909 році федерація анархістів формувала селянські осередки в Олександрівському повіті, намагалася структурувати анархістський рух на Донбасі, де вона мала прихильників серед робітників Луганська, Гришиного, Дебальцевого, Юзового, Петровських заводів, а також допомогла грошима анархістам з Єлисаветграда. До 1909 року діяла анархістська група в Бобринці. У 1910–1911 роках фіксувалася діяльність анархістів у Ялті, Севастополі, Вознесенську, Кременчуці, Чугуєві, Олександрівську, Бердянську, Вінниці, Нікополі, Кривому Розі, Маріуполі, Гришиному, Софіївці, Сербенівській копальні. Анархо-синдикалістські гуртки відновилися в Акермані, Єлисаветграді, Ізмаїлі, Керчі, Миколаєві, Херсоні, у гірничозаводській частині Катеринославської губернії. У с. Мар'янівка Єлисаветградського повіту анархіст О. М. Рябоштан готував напад на потяг, організував анархістську групу з місцевих селян. Поліцейські звіти у 1912 році вказували на існування таких анархістських груп, як «загін анархістів» учителя Г. Ахтирського в Єлисаветграді (Савченко В. А., 2017 (а), с. 173).

З перших місяців 1908 року стала помітною криза анархістського руху як у Російській імперії загалом, так і в її українських губерніях. Ця криза виявилася у згасанні терористичної та економічної боротьби анархістів, різкому скороченні їхньої агітаційної і пропагандистської роботи в межах видавництва, зникненні груп у багатьох містах та селищах, різкому скороченні чисельності учасників, що були в підпіллі. Причини цього історики шукають у загальній кризі революційного руху як такого, що посилювалася із середини 1907 року після розгону II Державної Думи. Окрім того, у межах тогочасних українських реалій цьому сприяли конкуренція між анархістськими групами та ідеологічні конфлікти. Так, анархізм у теорії та практиці часто вступав у суперечності, що й спонукало його прихильників спершу до дискусій щодо ідеологічно вивірених методів у межах практичності та в подальшому закладало підвалини для розвалу дійсних структур та утворення нових угруповань, відмінних за своєю методикою боротьби.

У 1908 році після серії арештів анархістів з «Бойового загону» К. Ерделевський провів невдалу спробу сформувати нову підпілну анархо-комуністичну групу. Поліція почала переслідування К. Ерделевського, його вистежили на конспіративній квартирі у Вінниці, де при невдалій спробі арешту анархіст чинив опір і, зрештою, застрелився. Такий перебіг подій не міг залишитися без наслідків для всієї організації. За співпраці поліції з арештованими членами «Бойового загону» пройшла успішна ліквідація анархістських груп у багатьох містах з Єлисаветградом включно. Слідство у справі «Бойового загону» тривало півтора року. У 1909 році на лаві підсудних опинився 21 екстреміст. Але були й ті, хто не побачив кінця слідства: 11 осіб померли або були вбиті у в'язниці, один збожеволів і ще один утік. Щодо очільників «Бойового загону», то Ольга Таратута була засуджена до 21 року каторги, Н. Тиш та І. Дубінський – 15 років каторги, Г. Сандомирський – вісім років, а С. Борисов був повішений за вироком суду. Тогочасне анархістське періодичне видання «Буревісник» писало, що в їхньому середовищі панує атмосфера розчарування та смутку внаслідок частих поразок (Савченко В. А., 2012, с. 59–60).

Згідно з доповідною запискою Департаменту поліції за 1909 рік, Одеса до того моменту залишалася серйозним центром діяльності анархістів усіх напрямів і відігравала значну роль у справі поширення руху в містах, які тією чи іншою мірою тяжіли до неї (це були насамперед Кишинів, Миколаїв, Херсон та Єлисаветград) (Савченко В. А., 2012, с. 64).

Так, ми можемо простежити основні тенденції та особливості розвитку анархічного руху на теренах Єлисаветградського повіту на тлі загальноукраїнських політичних процесів. Зокрема, вказано на видатних діячів цих організацій, їх національне та соціальне походження, що ста-

новить окремий інтерес для дослідників при огляді тогочасних тенденцій у суспільстві. Водночас проаналізовано взаємовплив місцевих організацій та діячів за межами початкової локації, оскільки така глобальна ідеологія, як анархізм (з урахуванням усіх його розгалужень), не могла розвиватися замкненою сама в собі на чітко окресленій території. Дослідження цієї проблематики не є вичерпаним, оскільки залишається ще пласт інформації, який потребує подальшого аналізу та опрацювання фахівцями задля поглиблення наявних відомостей про діяльність анархістських угруповань як у регіональному, так і в загальнодержавному вимірах.

### Список літератури

1. Вершигора Н. А., 2018. Анархістський рух України у першій третині XX ст. *Матеріали підсумкової науково-практичної конференції II туру Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт*. 67–71.
2. Горев Б. И., 1930. Анархизм в России. *Молодая гвардия*. Москва. 5–11, 137–139.
3. Кобзар Д. В., 2024. Проблеми висвітлення громадсько-політичного руху у північних повітах Херсонської губернії XIX – початку XX століття в українській історіографії. *Літопис Волині*. №30. Луцьк. 94–98.
4. Кудінов Д. В., 2015. Бездержавники й українське селянство в 1900-х роках: до історіографії проблеми. *Сумський історико-архівний журнал*. № XXV Суми. 5–18.
5. Лебеденко О. М., 1995. *История анархизма в Украине (кон. XIX – нач. XX вв.)*. Киев: Институт истории Украины НАНУ.
6. Лебеденко О. М., 2008. Тероризм в Україні під час революції 1905–1907 рр. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. 15. Київ: Інститут історії України НАН України. 73–79.
7. Савченко В. А., 2011. Анархісти Півдня України 1910–1914 рр.: від економічного терору до таємних профспілок. *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*. №22. Одеса. 48–56.
8. Савченко В. А., 2017 (а). *Анархістський рух в Україні в 1903–1929 рр.: організаційні форми, комунікації і механізми функціонування*: дис... д-ра іст. наук: 07.00.01. Київ.
9. Савченко В. А., 2015. До питання виникнення анархістського руху в Україні. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. 24. Київ: Інститут історії України НАН України. 113–122.
10. Савченко В. А., 2012. До причин кризи анархістського руху в Україні 1908–1909 рр. *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*. №27 Одеса. 54–64.
11. Савченко В. А., 2017 (б). Федерація анархістів-комуністів «Чорний прапор» у боротьбі за лідерство в анархістському русі в Україні (1905–1907 рр.). *Емінак: науковий щоквартальник*. №2 (18). Миколаїв. 14–18.
12. Ядловська О. С., 2020. *Національні меншини Півдня України в контексті політичної діяльності (початок XX ст. – 1918 р.)*. Дніпро. Видавець: Біла К. О.

Dmytro Kobzar

### ACTIVITIES OF ANARCHIST ORGANIZATIONS AND GROUPS IN THE TERRITORY OF ELYSAVETHRAD COUNTY AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

*The activities of anarchist organizations and groups are of considerable interest to researchers. The purpose of the work is to study the activities of political groups and organizations of an anarchist orientation in the territory of the Elisavetgrad district at the beginning of the 20th century. The research methodology is based on the principles of historicism, systematics, and the historical-comparative method. The scientific novelty is due to the need to study the problem of the localization of anarchist groups in the territory of the Elisavetgrad district with the subsequent isolation of the degree of influence of representatives of the left-libertarian movement on the society of that time, the identification of trends in the formation of the movement, the involvement of representatives of specific social groups in it, etc. Special attention is paid to personalities who represent the anarchist movement before 1917. Some aspects of their biographies create the basis for researchers to review a number of trends in the socio-political movement of that time. The prerequisites for their entry into the left-libertarian camp and the argumentation of its prominent figures have a special dynamics of changing worldviews and principles. No less important is the issue of national representation among anarchists and the identification of factors that could contribute to the involvement of representatives of certain national*

minorities in this political camp not only as ordinary participants or sympathizers, but also as the most active and influential figures. Prospects for further research. The theoretical and practical activities of the anarchist movement, regional features of organizations, and personalities remain little studied and promising within the framework of the all-Ukrainian and regional dimensions. Conclusions. The problem of studying the history of anarchist groups and organizations is important in understanding Ukrainian society at the beginning of the 20th century, since they occupied their niche in the then socio-political movement, bringing their own special accents.

**Key words:** Yelysavetgrad, anarchism, statism, socio-political movement, circles, expropriations, "Black Flag".

### References

1. Vershyhora N. A. Anarkhistskyj rukh Ukrainy u pershij tretyni XX st. [The Anarchist Movement of Ukraine in the First Third of the XX st.]. *Materialy pidsumkovoï naukovo-praktychnoi konferentsii II turu Vseukrainskoho konkursu studentskykh naukovykh robit*. 67–71. (In Ukrainian).
2. Gorev B. I. Anarxizm v Rossii. [Anarchism in Russia]. *Molodaya gvardiya*. Moskva. 5–11, 137–139. (In Russian).
3. Kobzar D. V. Problemy vysvitlennia hromadsko-politychnoho rukhu u pivnichnykh povitakh Khersonskoi hubernii XIX – pochatku XX stolittia v ukrainskij istoriohrafii [Problems of Coverage of the Public and Political Movement in the Northern Counties of the Kherson Province of the 19th – Early 20th Centuries in Ukrainian Historiography]. *Litopys Volyni*. №30. Lutsk. 94–98. (In Ukrainian).
4. Kudinov D. V. Bezderzhavnyky j ukrainske selianstvo v 1900-kh rokakh: do istoriohrafii problemy. [Stateless People and the Ukrainian Peasantry in the 1900s: Towards the Historiography of the Problem.]. *Sumskyj istoryko-arkhivnyj zhurnal*. №24. Cumy. 20–28. (In Ukrainian).
5. Lebedenko O. M. *Istoriya anarxizma v Ukraine (kon. XIX – nach. XX vv.)* [History of anarchism in Ukraine (late XIXth – early XXth centuries)]. Kiev: Institut istorii Ukrainy NANU. (In Russian).
6. Lebedenko O. M. 2008. Teroryzm v Ukraini pid chas revoliutsii 1905–1907 rr. [Terrorism in Ukraine during the Revolution of 1905–1907]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.* Vyp. 15. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 73–79. (In Ukrainian).
7. Savchenko V. A. Anarkhisty Pivdnia Ukrainy 1910–1914 rr.: vid ekonomichnogo teroru do taiemnykh profspilok. [Anarchists of Southern Ukraine 1910–1914: from economic terror to secret trade unions.]. *Intelihentsiya i vlada. Seriya: Istoriya*. №22. Odesa. 48–56. (In Ukrainian).
8. Savchenko V. A. 2017 (a). *Anarkhistskyj rukh v Ukraini v 1903–1929 rr.: orhanizatsijni formy, komunikatsii i mekhanizmy funktsionuvannia* [Anarchist movement in Ukraine in 1903-1929: organizational forms, communications and mechanisms of functioning: dissertation]: dys. ... d-ra ist. nauk : 07.00.01. Kyiv. 2017. (In Ukrainian).
9. Savchenko V. A., 2015. Do pytannia vynyknennia anarkhistskoho rukhu v Ukraini. [On the issue of the emergence of the anarchist movement in Ukraine]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.* Vyp. 24. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 113–122. (In Ukrainian).
10. Savchenko V. A. 2012. Do prychn kryzy anarkhistskoho rukhu v Ukraini 1908–1909 rr. [On the causes of the crisis of the anarchist movement in Ukraine in 1908–1909]. *Intelihentsiya i vlada. Seriya: Istoriya*. №27. Odesa. 54–64. (In Ukrainian).
11. Savchenko V. A., 2017 (b). Federatsiia anarkhistiv-komunistiv «Chornyj prapor» u borotbi za liderstvo v anarkhistskomu rusi v Ukraini (1905–1907 rr.). [The Federation of Anarchist-Communists "Black Flag" in the struggle for leadership in the anarchist movement in Ukraine (1905–1907)]. *Eminak: naukovyi shchokvartalnyk*. №2 (18). Mykolaiv. 14–18. (In Ukrainian).
12. Yadlovska O. S., 2020. *Natsionalni menshyny Pivdnia Ukrainy v konteksti politychnoi diialnosti (pochatok XX st. – 1918 r.)*. [National minorities of Southern Ukraine in the context of political activity (early 20th century – 1918)]. Dnipro. Vydavets: Bila K. O. (In Ukrainian).